

Körkép a balkáni nacionalizmusról

Comparative Balkan Parliamentarism. Ed. by Lyubov Grigorova-Mincheva. Sofia, International Center for Minority Studies and Intercultural Relations 1995. 180 p.

A szófiai Kisebbségi Tanulmányok és Interkulturális Kapcsolatok Nemzet-közi Központja 1995-ben angol nyelvű tanulmánykötetet jelentetett meg *Összehasonlító balkáni parlamentarizmus* címmel. A könyv több témakörben közöl írásokat. Megpróbálja ismertetni a balkáni nemzetállamok 19. és 20. századi nacionalizmusait, megvizsgálja a helyi parlamenti rendszerek kialakulásának körülményeit, illetve a Balkán-félsziget néhány konkrét és aktuális nemzetiségi feszültségét elemzi. A Balkánon jelenleg is dúló etnikai konfliktusokat figyelembe véve a téma nagyon is időszerű. Másrészt igazi csemege a kérdés iránt érdeklődők számára, hiszen a magyar közvélemény mind a mai napig nem ismeri jól a Balkánon lejátszódó folyamatokat, gyakran képtelen azok pontos interpretálására.

Az összehasonlító tanulmány lehetőséget nyújt arra, hogy az olvasó felfedezze azokat a közös vonásokat, melyek a Balkán-félsziget nemzetállamainak nacionalizmusára jellemzőek. A *nacionalizmus* szóval kapcsolatban azonban rögtön hozzátenném, hogy a nemzetközi szakirodalomban ez a fogalom nem csak pejoratív értelemben használatos, adott esetben jelentheti egy nyelvi-kulturális közösség azonosságtudatát is, ami például a 19. században több állam létrejöttének alapjául szolgált. Ebben az esetben pedig másról van szó, mint az általánosan elfogadott terminusról, amely a más nemzetiségűekkel szembeni intoleráns magatartásra helyezi a fogalom jelentésének hangsúlyát.¹ A balkáni nemzeti ideológiáknak négy közös eleme van: 1. Azonos történelmi mítoszon alapulnak. 2. Egy államba akarják összegyűjteni az egy nyelven beszélőket. 3. Mindegyiküknek van határain túl kisebbsége. 4. A térség összes országának van más nemzetiségű belföldi kisebbsége.

A könyvből kiderül, hogy a modern Törökországban a birodalmi és a muzulmán vallási öntudatra támaszkodó nemzeti ideológiák mellett új elemként megjelent a *türk* fogalom. Ez az antropológiai, nyelvészeti meghatározás a politikában annyit jelent, hogy az ország felelősséget érez a térség összes, hozzá hasonló nyelvet beszélő népéért. Ilyenek leginkább a volt Szovjetunió kaukázusi és ázsiai tagköztársaságaiban élnek. A második világháború után külpolitikai érdekekre hivatkozva Ankara nem propagálta a türk-teóriát. Azonban a szovjet birodalom szétesése után a kérdés a török diplomácia egyik prioritásává lett, aminek következtében az ország külpolitikai befolyása megnőtt. A kettős mércére Törökország az egyik légtipikusabb példa: miközben keményen kiáll például a bulgáriai vagy a görögországi törökök jogaiért (vagy amit a kötetben nem említenek, kész értük a háborúra is, amint ezt Ciprus részleges megszállása is bizonyítja), addig saját területén belül a legdurvábban elnyomja a kisebbségeket. A történelemből jól ismerjük a kisázsiai görögök, a drinápolyi bolgárok vagy az örmény kisebbség fizikai megsemmisülésének történetét az „*egy állam-egy nemzet*” teória nevében. Ma pedig a kurdok elleni fellépésen van a sor.

A 19. században a görög nemzeti öntudat legfontosabb ápolója az ortodox egyház volt. A kötetben leírtak szerint a nemzeti ébredéssel egyidőben jelent meg az az igény, hogy az összes olyan területet egyesíteni kéne, melyen hajdanán a hellén kultúra virágzott. Ez azonban azt jelentette, hogy Görögország olyan területekre is igényt tartott, ahol nem görög nemzetiségűek éltek. Gyakorlatilag a görög politika az Oszmán Birodalom szerepét szerette volna átvenni a Balkánon. Athén törekvései egyedül Macedóniában vezettek sikerre, Bulgária rovására, azonban Kis-Ázsia, Ciprus és Dél-Epirosz (Albánia déli része) esetében a 20. századi görög külpolitika

kudarcot vallott. A kötet csak megemlíti, pedig a félsziget szempontjából fontos, hogy Görögország a területén élő macedón-bolgár, vlah és albán kisebbségeknek még a létét sem ismeri el, illetve az elismert török nemzetiség jogait erőteljesen korlátozza.

Bulgária és Románia esetében is tartalmaz történelmi mítoszt a nemzeti ideológia. A románokét, a dákoromán elméletet jól ismerjük. Ennek valóságalapjával a könyv nem foglalkozik. Ugyanakkor a vélt kontinuitás nevében tartott és tart igényt keleti szomszédunk Erdélyre, Bánátra, Bukovinára, Moldovára és Dobrudzsára. És természetesen Románia abban sem különbözik a többi balkáni országtól, hogy a nemzetállam létrehozásához egy sor kisebbséget be kell olvasztania: magyarokat, németeket, szerbeket, lipovánokat, bolgárokat, törököket, tatárokat stb.

Bulgáriában a történelmi háttér a trák hagyományok képezik. Bár itt senki sem állítja azt, hogy a bolgárok a trákoktól származnának, azért valamiféle kulturális hagyományt előszeretettel hangsúlyoznak. A bolgár nemzeti ébredés, hasonlóan a románhoz, azzal kezdődött, hogy a helyi pravoszláv egyház függetlenítette magát a görög ortodox egyháztól. A 19. századi jelszó az volt, hogy az összes bolgárt függetleníteni kell a törököktől, és azokat egy államban kell egyesíteni. Ezt orosz segítséggel sikerült is elérni az 1878-as San Stefanó-i békével. Azonban nem sokkal később, egy erős oroszbarát államtól félve, a nyugati nagyhatalmak a berlini kongresszuson átrajzolták a térség térképét. Ez volt az első olyan modern kori nemzet-közi békeszerződés, amikor a határok kijelölésekor teljesen figyelmen kívül hagyták az etnikai realitásokat - emeli ki a könyv egyik tanulmányának szerzője. Bulgária komoly területi veszteségeket szenvedett.² Ettől kezdve az ország külpolitikája teljes mértékben arra irányult, hogy a határokon túli bolgár területeket visszaszerezze.³ A határokon túli bolgárokon kívül Szófiának mindig szembe kellett néznie az országa területén élő kisebbségek problémájával, nevezetesen a török, pomák⁴, vlah és görög kisebbséggel.

A kötetből kiderül, hogy Albánia esete némileg más: itt következett be legkésőbb a nemzeti ébredés. Másrészt az albánok esetében nem határokon túli kisebbségekről beszélhetünk, hanem egy kettévágott nemzetről. A jelenlegi demográfiai adatok önmagukért beszélnek. Míg a mai Albánia lakossága 3 200 000 fő, addig Koszovóban 2 millió, Szerbia más vidékein további 100 ezer, Macedóniában 500 vagy 800 ezer⁵, Montenegróban 50 ezer és Görögországban 20 ezer albán él. Ez azt jelenti, hogy az albánok fele az anyaország határain kívül él. Tiranában a koszovói kérdéssel hivatalosan az 1981-es tömegdemonstráció, illetve az azt követő szerb elnyomó politika kezdete óta foglalkoznak. A könyvben felvetett kérdés számunkra is ismert: a 90 százalékban albánok lakta Koszovóval kapcsolatban lehet-e más megoldást találni, mint a teljes függetlenséget? Ibrahim Rugova és követői szerint nem. Ráadásul a rendszerváltás óta Albániában is elterjedt Illíria, az összes albánt magába foglaló állam eszméje. Koszovó függetlenségét nemcsak Szerbia ellenzi, hanem a balkáni egyensúlyt féltő és a muzulmán befolyás terjedésétől rettegő Görögország és Macedónia is. Bár a tanulmánykötet nem említi, de figyelembe kell venni, hogy a jelenlegi demográfiai fejlődés szerint 2200-ra az albánok lesznek a félsziget legnépesebb nemzete. Ezt szem előtt tartva biztosan megállapítható: Koszovó a balkáni stabilitás kulcskérdése.

Macedóniában az albánok helyzete jobb, mint Szerbiában. Ettől függetlenül a radikálisabb nemzetiségi képviselők nem elégszenek meg a kisebbségi sorssal, számarányukra hivatkozva társnemzeti státust követelnek egy szövetségi Macedón

Köztársaságban. Külön kérdés a görög-albán viszony. A Görögország északkeleti vidékein élő albánokról⁶ és az úgynevezett „arvanitasz” lakosságról⁷ nincsenek pontos számarányaink, mivel Athén még létezésüket sem hajlandó elismerni. Tiranában

Enver Hodzsa bukása után egyre erőteljesebben bontakozott ki a „Kameria”⁸ mozgalom, mely a Görögországból a második világháború után elűzött albán lakosság visszatelepüléséért, nemzeti kisebbségként való elismeréséért és kártalanításáért száll síkra. Általános meglepetésként Athén nem zárkózott el teljes mértékben az ügy megvizsgálásától, azonban feltételként szabta, hogy essék szó az epiroszi görög kisebbség kártalanításáról is. E tekintetben pedig Tiranának van komoly adóssága.

A kötet egy igen tanulságos, 1993-as szociológiai kutatást is ismertet, mely a macedón-albán intolerancia okait kutatja. Macedóniában jelenleg nincs háború, azonban az országnak sok a megoldatlan nemzeti és kisebbségi gondja: a) Az országban sok kisebbség él.⁹ b) Az országot áthatja a nemzeti romantizmus.¹⁰ c) Az ország fenyegetve érzi magát az összes szomszédja által.¹¹

A felmérés szerint a macedónok fele tartja károsnak, hogy az ország többnemzetiségű. A toleranciára jellemző, hogy a megkérdezett albánok 77 százaléka, illetve a macedónok 47 százaléka eleve ellenzi a vegyes házasságot. Aggasztó, hogy a többségi lakosság 15 százaléka és a kisebbségi állampolgárok 20 százaléka gondolja úgy, hogy nemzete védelmében fegyvert kell ragadnia. A kisebbségek biztonságérzetére pedig jó példa, hogy a megkérdezett albánok 91 százaléka úgy véli, nem rendelkezik megfelelő jogokkal, 75 százaléka szerint a rendőrség egyáltalán nem védi őket, illetve 86 százalékban érzi magát másodrendű állampolgárnak. Ezzel szemben a megkérdezett macedónok 47 százaléka szerint az albánoknak túl sok joguk van.¹²

A tanulmánykötet, ahogyan a címe is jelzi, megpróbálja feltárni a kisebbségek helyzetét a balkáni államok parlamenti rendszereiben. A szerzők azonban nincsenek könnyű helyzetben. Bármennyire is különös, a nemzetiségeknek alanyi jogon csak a volt Jugoszlávia néhány országában (Szlovénia és Horvátország), valamint Romániában (a bukaresti példával a könyv nem foglalkozik) van parlamenti képviselőjük, a többi országban csak akkor van, ha számarányuk lehetővé teszi a parlamentbe jutást.¹³

Jugoszlávia esetében az a kérdés, hogy a második világháború után létrehozott föderatív berendezkedés mennyire felelt meg e többnemzetiségű ország realitásainak. Természetesen a háború következtében megállapítható, hogy semennyire. A kötet szerzői szerint három gond volt a szövetségi Jugoszlávia alapelveivel: 1. Az igazságos föderáció elve helyett az egységes jugoszlavinizmust erőltette. 2. A kisebbségi kérdésre csak látszatsmegoldásokat talált. 3. A szerbek domináns szerepre törekedtek.

A háború sokak szerint a nemzeti önrendelkezés jogának igénye miatt tört ki. A könyv szerb írói elítélik az önrendelkezési jog lenini változatát, mely szerintük az utóbbi évtizedekben több új nemzetet kreált.¹⁴ Ráadásul külön gond, hogy az önrendelkezési jog, bár gyakran hivatkoznak rá, sehol sincs pontosan definiálva. Az sem világos, hogy hogyan lehetne érvényesíteni etnikailag vegyes területeken, ahol ráadásul a kisebbségi státust egyik nemzetiség sem hajlandó elfogadni. Jugoszlávia esetében sok belgrádi gondolkodó véli úgy, hogy Szlovénia és Horvátország hirtelen kiválása helyett vagy új demokratikus szövetségi berendezkedésre, vagy békés és igazságos különválásra (az „igazságost” azonban ők máshogy értelmezik, mint Zágrábban és Ljubljánában), vagy a jelenlegi határok mentén történő, azonban a kisebbségek számára komoly kollektív jogokat szavatoló szétválásra kellett volna törekedni.

A valóság persze más. Az új helyzetben a fő probléma a kisebbségi kérdés megoldatlansága. A volt Jugoszlávia területén létrejött nemzetállamoknak történelmi mítoszokkal igazolt homogén területekre van szükségük, ami a kisebbségekkel szemben állami terrort szül, és kiváltja azok ellenállását és illojalitását az állammal

szemben. A nemzetközi kisebbségjog-alkotás hiányossága, hogy eleve demokratikus államberendezkedésből indul ki, amelyben meg lehet követelni a nemzetiségek lojalitását. Azonban a szerzők szerint a volt Jugoszlávia utódállamai közül valójában egyik sem demokratikus igazán. Ráadásul mindegyikük alkotmánya azt sugallja, hogy van egy uralkodó nemzet, mely megtűr maga mellett más kisebbségeket.

A tanulmánykötet külön foglalkozik Horvátország esetével. A horvát alkotmány kisebbségi jogokat biztosít a szerbeknek, magyaroknak, olaszoknak, szlovákoknak, cseheknek, ukránoknak, ruszinoknak, németeknek és osztrákoknak. A horvátországi függetlenségi nyilatkozat és a kisebbségi törvény, figyelembe véve az ország lakosságának 12 százalékát kitevő és 11 járásban többséget alkotó szerbket, kulturális autonómiát és arányos képviselést biztosít számukra. Azokban a járásokban pedig, ahol a szerbek többséget alkotnak, a törvény szerint a kisebbség nyelve egyenrangú a többségével, és a helyi önkormányzatoknak széles kompetenciát nyújt oktatási, kulturális, egészségügyi, szociális, adminisztrációs, urbanisztikai, közbiztonsági és környezetvédelmi kérdésekben. Szlovéniához hasonlóan a kisebbségek Horvátországban is rendelkeznek képviselőkkel a többkamarás parlamentben. A választójogi törvény kimondta, hogy annak a kisebbségnek, melynek számaránya meghaladja az összlakosság 8 százalékát, proporcionális képviselést van joga. A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy elvileg a szerbeknek joguk volt 13 parlamenti helyre. A többi nemzetiség összesen 5 parlamenti képviselőt delegálhat, köztük kell lennie egy-egy magyarnak, olaszoknak, csehnek vagy szlováknak, ruténoknak vagy ukránoknak és németeknek vagy osztrákoknak. A szerbekkel kapcsolatban azonban a valóság teljesen más. Az önmagukat függetlennek kikiáltó krajínak egyáltalán nem vettek részt a horvátországi választásokon. Azt meg már csak én tenném hozzá, hogy Knin visszafoglalása után Zágráb visszavonta a szerb területi autonómiáról szóló rendelkezéseit, amelyet korábban nemzetközi nyomásra hozott.

A balkáni nacionalizmus túl tág és túl összetett ahhoz, hogy azt egy kötetben össze lehessen foglalni. Azonban ha az olvasó mégis kezébe veszi ezt a könyvet, betekintést nyerhet abba, hogy hogyan vélekednek saját országukról a térség kétségkívül demokratikus gondolkodói. Nem szabad elfelejteni, hogy ezek az emberek nehéz, gyakran ellenséges környezetben publikálnak. Ezt a tényt figyelembe kell venni, még akkor is, ha az általuk megfogalmazott elvekkel nem minden esetben értünk egyet.

A tanulmánykötet által ismertetett történelmi tényekhez a magam részéről azt tenném hozzá, hogy a különböző határcekeret követően a mindenkori új megszállók kivétel nélkül olyan brutális módszereket alkalmaztak, amelyek a második világháborút követő vajdasági magyarellenes megtorlásokhoz vagy a 20. század tömegkommunikációjának köszönhetően megismert boszniai etnikai tisztogatáshoz hasonlítható. Talán ezzel is magyarázható, hogy a térségben a nemzeti kérdés az átlagosnál is nagyobb indulatokat vált ki. A jugoszláviai háborún túl gondoljunk csak arra, hogy Szófiában törökellenes, Ankarában bolgár- és görögellenes, Athénban pedig macedónellenes milliós (!) tömegdemonstrációkra került sor félig-meddig spontán módon. Tehát jobb lenne a konfliktusokat megelőzni, mielőtt a boszniai háború továbbterjedne.

Klein András

JEGYZETEK

¹ Spanyolországban a Convergencia i Uniót, a mérsékelt katalán pártot, illetve a Baszk Nacionalista Pártot, a mérsékelt baszkföldi politikai formációt *nacionalista* pártként definiálják, a szónak azonban a helyi köztudatban nincs pejoratív értelme, inkább a magyarországi *nemzeti* terminusnak felel meg.

- ² A berlini kongresszus Macedóniát és Égei-Trákiát teljes mértékben visszacsatolta Törökországhoz. Kelet-Ruméliát (mai Plovdiv és a Rodope-hegység vidéke) autonóm tartományként szintén visszacsatolta a Portához. Észak-Dobrudzsa Romániához, míg a Nis-Pirot-Vranje vidéke Szerbiához került.
- ³ 1885-ben sikerült is egyesíteni a Bolgár Királyságot Kelet-Ruméliával. Macedónia és más területek visszaszerzésével kapcsolatban a fontosabb események kronológiai sorrendje a következő:
1878-ban kitör a bolgárbarát Kreszna-Razlog felkelés Macedóniában, amelyet a törökök levernek.
1903-ban kitör az ilinden felkelés Macedóniában. A törökök ezt is leverik. Ekkor jelenik meg először a macedonizmus elmélete, mely Macedónia lakosságát önálló, a bolgároktól független népként definiálja.
-1912-ben a szerb-görög-román-bolgár seregek felszabadítják Macedóniát. Azonban hamarosan kitör a volt szövetségesek között a háború a felszabadított terület birtoklásáért. A háború bolgár vereséggel zárul, mely így Macedóniának csak 13 százalékát szerzi vissza, 48 százaléka Görögországhoz, 38 százaléka pedig Szerbiához kerül. - Az első világháború során Bulgária a központi hatalmak szövetségeseként megszállja a Szerbiához, illetve Görögországhoz került országterületeket. A háború után azonban a neuillyi békeszerződés alapján ezeket elveszíti, továbbá újabb dobudzsai területek Romániához, trákiiai földek Görögországhoz, illetve a Caribrod-Sztrumica-Boszilegrad folyosó Szerbiához kerül
- Az 1940-es craiovai egyezmény szerint Dél-Dobrudzsa visszakerül Bulgáriához.
- 1941-ben a hitleri Németország szövetségeseként az ország ismét visszaserzi Macedónia és Dél-Trákia jelentősebb részét. A háború utáni békediktátumok azonban visszaállítják az 1940 előtti határokat.
- ⁴ A pomákok muzulmán vallású bolgárok. A bolgár politikai élet külön kihangsúlyozza eredetüket, és nem hajlandó figyelembe venni, hogy maguk a pomákok török anya-nyelvűek, és teljes mértékben azonosulnak az ország török kisebbségével.
- ⁵ A mai Macedón Köztársaság legutóbbi népszámlálását az ország albán lakossága bojkottálta tiltakozásul Szkopje kisebbségi politikája ellen. Hivatalosan 500 000 albán létét ismerik el, amit a helyi nemzetiségi párok nem fogadnak el, és 800 000 albánról beszélnek. Színesíti a képet, hogy sok koszovói menekült tartózkodik hosszabb ideje az országban, illetve hogy Macedónia török kisebbsége fokozatosan beolvad az azonos vallású albánságba.
- ⁶ Görögország mind 1912-ben, mind 1944-45-ben nagyarányú etnikai tisztogatást hajtott végre az ország albánok lakta területein.
- ⁷ Görögország délebbi vidékein hétszáz éve élő nemzetiség, melynek anyanyelve az albán egyik ősi változata.
- ⁸ A görögországi Dél-Epiroszban a második világháború után még 25 000 albán anya-nyelvű muzulmán élt. A görög hatóságok igyekeztek őket muzulmán vallású görögöknek beállítani. A radikális epiroszi albánok (nem hivatalosan kamóknak szokták őket nevezni, innen ered a *Kameria* megnevezés, ami az általuk lakott területet jelenti) a második világháború folyamán kollaboráltak a megszálló olasz, illetve német csapatokkal. Ennek következtében a felszabadulás után a görög hatóságok a kollektív bűnösség elvét gyakorolták velük szemben. Majdnem kétezer albán nemzetiségű polgárt ítélték halálra, és a további megtorlásoktól félve 18 000 kam menekült Albániába. Kálváriájuk azonban ott is folytatódott, hiszen a kommunista rezsim nem nézte jó szemmel kollaboráns múltjukat. A nem mérvadó görög statisztikai adatok szerint ma Görögországnak 123 (!) albán nemzetiségű polgára van.
- ⁹ Macedóniában az albánokon kívül élnek még törökök, szerbek, vlahok, bolgárok és pomákok.
- ¹⁰ Erre jellemző példa az ország zászlaja, mely az ókori Nagy Sándor birodalmára utal. 11 Görögország történelmi tapasztalatokra hivatkozva macedón irredentizmust lát az ország nevében, szimbólumaiban, illetve az alkotmány azon passzusában, mely kimondja, hogy Macedónia felelős az ország határain kívül élő honfitársaiért. Bulgária nem ismeri el a macedón nép önálló jellegét, bolgároknak tartja őket. Szófia szerint a *macedonizmus* elmélete jugoszláv történelemhamisításon alapul. Albániával a rendezetlen helyzetű macedóniai albán kisebbség, Szerbiával pedig az ország északi részén élő szerb kisebbség, illetve Milosevics agresszív külpolitikája okoz gondot.
- ¹² Az ismertetett felmérést a szkopjei *Etnikai Kapcsolatok Intézete* végezte el 1993 áprilisában.
- ¹³ Görögországban a törökök, Törökországban a kurdok, Bulgáriában a törökök-pomákok, Albán iában a görögök, Macedóniában az albánok, Szerbiában a magyarok, az albán ok és a szandzsáki muzulmánok rendelkeznek a parlamentben az általános választások során bejutott parlamenti képviselőkkel.
- ¹⁴ Gyakran még a szerb ellenzéki gondolkodók sem ismerik el a bosnyák vagy a macedón nemzet önálló jellegét. Létrejöttüket a titói nemzetiségi politika hibájaként könyvelik el.